

EKLER ANDREA

Ünnepek és hétköznapok

Az egyéni és a közösségi sors értelmezése

Csoóri Sándor költészetében az ünnepek és hétköznapok motívumai alapján

EKLER ANDREA (1971) Budapest

Csoóri Sándor költészetének vonatkozásában ünnepek és hétköznapok vizsgálata nem a versek tematikus megközelítése, hiszen lírájának sajátossága a nyelvi szürrealizmus mellett a metaforikus-ság. Egy megidézett ünnep vagy egy hétköznapi pillanat megjelenítése sosem önmagért való.

Csoóri Sándor versei azt az érzetet keltik bennem, mintha mindig ünnep lenne. Versnyelvének felfűtöttsége, energikussága, gondolatisága, hagyományba ágyazottsága súlyt, jelentőséget ad a szavaknak. Arra az erőre gondolok, amelyről a *Találkozásaim az anyanyelvvel* című korai vallomások esszéjében is vallott. Arra az olvasót megszólító indítatásra, amely – ahogy ő fogalmazott – a „nyelvünkben rejlő sűrű, földúsítható erők mozgósításához”¹ vezetted. Arra, amellyel esszéiben szót emelt a hétköznapjainkat és ünnepeinket kíséző, átlényegítő költészetért, a nyelvért.

Több a hétköznapunk, mint az ünnepünk, Csoóri Sándor utolsó versei is feltárják ennek okát. Az ember számára éppoly szükséges a csend, mint az ünnepek hangjai, s közösségi élménye mellett meg kell élnie az oszthatatlan egzisztenciális magányát is, amikor tükröt tarthat önmaga elé, amikor lehetősége nyílik a számvetésre. Csoóri Sándor verseinek tanúsága szerint az ünnepek és hétköznapok sodrában a magány ideje nem mindig választható, s ha választott is, gyakran csalódásból fakad.

De sohasem adta fel a nyelvet, a költészetet, a szabadságot, a magyarság eszményét.

Ahogy a Szakolczay Lajossal folytatott párbeszédében fogalmazott: „Egyre gyakrabban gondolkodom arra, hogy valamikor az egyházat kellett Luthernek és a követőinek megreformálniuk, hogy a hit megmaradhasson, most viszont magát az életet kell megreformálnunk. S ehhez legnagyobb szükségünk az irodalomra lesz, a költészetre, a nyelvre, amelyet nem a természet alkotott, hanem maga az ember.”² Hitt a nyelv különleges képességében, abban, hogy az ábrázoláson, tükrözésen túl felül tud emelkedni a valóságon. A költő léte nyelvi lét, Csoóri Sándor a nyelvi kiüresedettséget az emberi élet válságaként értelmezte. Aggodalmas sorai szerint: „Titkot, erőt, lenyűgöző leleményt nemigen rejteget már a nyelv. Gondolatot még csak-csak, de életet, amely hitelesítője, társa lehetne a gondolatnak, mint nő a férfinak, alig.”³ Már 1973-ban felhívta a figyelmet a hagyományból merítő élőbeszéd gyűjtésére. Akkor mozgalmakat indított az értelmiség egy részének kiáltása. Nem véletlen, hogy az oral history műfajának elméleti kutatásában a magyar tudósok élen jártak, a mai napig tanítják a „magyar iskola” elméleti vívmányait világszerte. Emellett Csoóri Sándor rendszerváltozást követő lírájában, esszéjében egyre erőteljesebben megjelenő csalódottsága nem meglepő, hiszen a költészet nyelvi szürrealizmusát hamarabb megértették a parasztemberek, mint aggodalmának lényegét a rendszerváltozást követően az értelmiség nagyobb része. Egyfelől ennek az aggodalommal teli nyelvi őrésnek megjelenési formái vezettek a kiválasztott versekhez. Másfelől a morális válságnak nekifeszülő, erkölcsi revíziót sürgető, az értelmiség hivatását ebben a tekintetben is felvállaló költői út. Ahogy Görömbei András találóan összegezte Csoóri Sándor két alapvető tanulmányának (*Szántottam gyöpöt, Egykor elindula tizenkét kőműves*) lényegét: „ugyanaz a magatartás szorította háttérbe balladáinkat, amelyik mindig a kényelmes kibúvókat keresi a tényekkel való szembenézés helyett”.⁴ Hasonlóképpen vallanak az emberről az ünnepi és hétköznapi rítusai vagy azok hanyagolása, elvesztése, valamint megélésük vagy devalválásuk. Csoóri Bartók Béla, Ady Endre, Nagy László, Federico García Lorca és mások nyomán – ahogy Bartókról szólva a *Tenger és diólevél*-ben fogalmazott – „az emberi természet mélyén rejtőző” evidenciákat, „a mindenséget érzékelő” ösztönöket, a közös emberi értékeket kutatta, féltette, ezekről vallott verseiben, esszéiben egyaránt. Versei a bartóki modell értelmezése nyomán „A létezés teljességével szembenéző ember egyensúlyteremtő akaratának”⁵ megnyilatkozásai.

Egykor, főként a paraszti kultúrában a naptári ünnepek, jeles napok, az emberi élet fordulói (születés, házasság, halál), a mindennapi élet szokásai (pl. a munkákhoz kapcsolódó szokásrend vagy az időjárás megjövendölésére szolgáló, megfigyeléseken alapuló szokások) és a „közönséges” hétköznapi egységet alkottak, s ezt az egységes tudást idővel népi kalendáriumokban összegezték. Csoóri Sándor költészetében ott lakozik ez az ősi hagyományokból, keresztény kultúrkörből, az ember létélményéből fakadó megismerésekből teremtett szintézis; profán és szakrális egysége; az írott és íratlan erkölcsi szabályok, vallás, mítosz, szertartások ölelésében és néha szorításában élő ember; az idő a maga természetes körforgásával és az emberi létet behatároló végességével, tragikumával. Ezért kísérletet tettem arra, hogy verseit személyes kalendáriumként olvassam.

A Csoóri Sándor által metaforikusan megidézett ünnepek egy része a költői szerepvállalás – a magyar és európai költészetben – hagyományosnak tekinthető Krisztus-szerepéhez, a kereszthez mint a vállalt sors motívumához köthető. A Jézus sorsát idéző aranyvasárnap, karácsony, virágvasárnap, nagypéntek, húsvét és pünkösd a költő sorsának részévé válik.

Az *Aranyvasárnap* a személyes tragédia verse. Lírai nyelvezete az idill nyomait őrzi, visszaállítására törekszik. Felépíteni egy olyan nyelvi világot, amelyben a befőttesüvegek, a megérintett sál, a kenyeresruha, a hálóing életté állhat össze. A vers drámaiságát fokozza a nyilvánvaló élet-halál ellentét mellett a lírai hangnem és a lírai én magányos drámai pozíciója közötti feszültség. A halál tudatával magára maradt emberé. Hiszen karácsony előtt, amikor mindenki a születés ünnepére készül, a Megválóéra, ő maga búcsúzik és megváltásra vár. Lírai hangneme csak a záró sorokban török meg, egy kifakadó fohászban: „Úristen, most tudom csak, hogy mindenki örült, / akit a halál megérint / és szájába kihúlt hajszálat kever”. Visszatérő motívuma, a haj többnyire kétféle kontextusban jelenik meg: az egyik a halál, a végesség, a lezárttság, a megemészthetetlen veszteség; a másik a szél motívumával gyakorta kapcsolódó szabadságélmény. Ezúttal a szájba keveredett kihúlt hajszál az élet elmúlása mellett a szabadság hiányára is utal, a beszéd lehetetlenségére, akár párversében, *A kezed nyoma* címűben, hallgatásra ítéltetik halott és élő egyaránt: „Teli van hóval a szám, / megint teli van hóval – / Kinek mondhatnám el, hogy már halott vagy két órája?” S a megváltásra váró lírai én elítélteken aposztrofálja magát, a tisztító víz, a szentelt víz helyett fejére csöpögő lúgos hólé a reménytelenség állapotát idézi.

A *Karácsonyi készülődés* a karácsonyi várakozás, a hagyományos szokásrend és a lírai én közösség iránti aggodalmainak párhuzama és találkozása. A csillag, az angyalhaj, az aranyalma, a csengők idézte harmónia mellett az ajándékok sora a megváltásra váró földi létet, világot idézi: „S alárokam a kerek Földet, / ajándékként ígért jövőnket, / kicsomagolt, vad álmainkat, / értünk vérző halottainkat, / lemondásaink jaj-nyugalmát.” Azzal, hogy a lírai én finom iróniával a pásztorokkal azonosulva, szerepükben tetszelegve „gajdoglat”, a költői szerepvállalás kérdése és a vers társadalomkritikai éle válik hangsúlyossá. A karácsonyi várakozás kontextusában az aggodalom, a kritika a megváltásra váró egyetemes emberi esendőség, fájdalom szimbóluma is.

A *Virágvasárnap*, a kereszthalál előtti vasárnap, Jézus bevonulása Jeruzsálembe. Ez a vers kezdő képe, kis módosulással: „Valahol most egy tulipán-szájú, / kicsi számárka ordibál, / hátára oda-képelem magam / s vagyok Jézus király.” A költő jézusi szereppel való azonosulása révén ezúttal a történetet az egyetemesből a saját körébe vonja, s a magyarság megváltásának igényét hangsúlyozza. A Jézus és a költő között elmosott határ felszámolja profán és szakrális határait is, hiszen nézete szerint a költészet is szentség. Ezzel párhuzamosan tárul fel a magyarság hitvilágának összetettsége, rétegzettsége, az ősi hagyományok és a keresztény hit kettőssége, pontosabban eggyé olvadása: „Szent István, térdepelj közénk, / magyarok térítő királya, / nagyobb király térített minket, / idők vasából koronája. /.../ Így éneklünk, s az ördöglábú asztal lesz majd a nagydobunk – / parasz-tok és Jézus király, / egymást karolva mulatunk.” A költői ölelésben megjelenített parasztság a remény képe: van, aki felvállalja sorsukat, küzd értük, hagyományaikért, nyomorúságos igazságküzdelmükben melléjük áll, ugyanakkor a költő a parasztság ölelésében haza is talál, nyelvéhez, gyökereihez, tradícióihoz. A küldetés nagysága talán nem Jézuséhoz mérhető, mégis teher is, a mulatás nem felszabadult, inkább az elkerülhetetlent sejteti. A lírai én öniróniája lehetőségei és a teher súlya, valamint az önmaga és Jézus közötti viszonyrendszerből adódik. Ugyanakkor egy pillanatra sem kérdőjeleződik meg a kereszt elfogadásának ténye.

A *Nagypénteki aggodalom* ironikus felütését a Jézussal azonosuló ember földi végességével való szembenézés s az örök világosság, a feltámadás kételye teszi drámaivá. Az irónia a látszóla-

gos könnyedségből, a költői szójátékból („A háttér isteni!”) és a nyugodt, virágzó táj megjelenítéséből ered: „Nagypéntek újra. Gyászlepel az égen. / Keresztfa, létra, minden a helyén. / A háttér isteni! A golgotás dombon / virágzik épp a som és a kőkény.”

Ugyanakkor a vers többes szám első személyben szól, a költő és a magyarság, a magyarság és az emberi megnyilatkozásaként: „Lehet, hogy edzett vértanúként régi / sebeinkbe csak ma halunk bele? / Azt hallom: lesz ecet és szivacs bőven – / de harmadnapon vajon föltámadunk-e?” A vers kezdő sorának egyik szava: „újra” a magánkalendáriummá összeálló versek visszatérő eleme. Míg a pálya első szakaszában született versekben a „megint” szó fejezi ki az ünnepek és a hétköznapi ismétlődő momentumait, később ugyanezt az „újra” szóval jeleníti meg. Valamennyi alkalommal a kinyilatkoztatászerű kijelentés részeként szerepel, a versek kezdő sorában. A mondatok kinyilatkoztatásjellege nem a költői önhittség megnyilatkozása, inkább a végtelen ismétlődés bizonyosságából fakad.

Jézus húsvét előtti elvonulásával, önvizsgálatával, sorskérdésével állítható párhuzamba a *Közeleg a húsvét* szonettformában megfogalmazott költői, emberi kételye: „Hiába volt, hiába volt”. A kétely nem is kérdésként, hanem összegzésként, megállapításként, kijelentésként a bizonytalanság drámáját a beteljesült végzet bizonyosságával, a feltámadás örömeinek, vigaszának elhagyásával fokozza. A vers ugyanakkor a keresztcipelő költő drámája is, kételye költői szavának „megváltó” erejébe vetett hitére is kiterjed. A *Fagyos húsvét* a bizonytalanságot az ember magárahagyatottságával fokozza. A versből feltörő szomorúság a feltámadás bizonyosságának tudatában feloldhatatlannak tűnik: „Hova nézzen a szem, ha nincs mi megvakítsa?” A *Húsvét másnapján* költői számvetés és szembesítés. Az emberi csalódottság szinte törvényszerű, hiszen a húsvét drámája és felemelő bizonyosságának katarzisa után emberi ésszel szinte felfoghatatlan, hogy minden ugyanúgy folytatódik tovább, mintha a természet deszakralizálná a csodát: „Húsvét másnapján is kiált a kakas, / pedig te azt hitted már: / túlvagyunk minden áruláson.” Valójában azonban a vers a lírai én emberiben való csalódottságának fájdalmas szintézise. A közös sors közös bűnököt szül, közös szembenézést követel. A többes szám második személy is erre a közös létélményre utal. A bűnök bűne, az árulás mellett a hazugság semmisíti meg az embert, aki nem okult Jézus sorsából, nem merített erőt a jézusi ajándékból. A morális kiüresedés az ember semmivé, senkivé válását eredményezi: „senkik vagyunk, / senkik, csupán a Hold eltévedt vendégei”. A *Húsvét után még egyszer húsvét* lírai énje éppen ezzel a folyamattal szegül szembe. A költői szerep a jézusi példával egyesül: „Nem vagyok nála több, / de nem vagyok kevesebb se”. Ellenszegül az idő múlásának, a földre és földbe rántott helyzetének. Szavaival életet lehel előbb önmagába, majd a hozzá ellátogatókba. A szó, a költészet ereje révén új feltámadást remél és ígér, vállalva az azt megelőző halált is. E költői szerepvállalás magabiztossága kap hangot a *Keserű, pünkösöd előtti énekben*. A cím a magányos, elhagyatott költőre utal, a kölcsönös szeretet, a Szentlélek kiáradásának ünnepe előtti napon. Kimarva, tanítványok hiányában kihez szólhat a költő? Szerepében pillanatra sem inog meg, monológját szélnek ereszti, hátha, ahogy a tanítványok a Szentlélekkel, úgy az emberek az ő szavával telnek meg. A vers felütése költői helyzetértelmezés, sértettség nélkül, látszólagos belenyugvással. A szív visszhangjaként megjelenített lázadást a bizonyosság bölcsessége váltja fel. A haza és a megértés hiányából eredő csalódottság elhalványul a költői teremtőerő embereket felrázó szándéka mellett. Ezért a vers záró gondolata nem kérdésként, inkább felszólításként értelmezhető: „Halljátok, / micsoda zsiromság ébred, / s micsoda dohogások erősödnek?”

Megidézett ünnepkörét tekintve így zárul a költő privát keserű üdvtörténete.

Lírájában az emberi élet fordulói közül az elmúlás a lehangosabb. A halál az emberi lét, a természet sajátjaként része az ünnepeknek és a hétköznapiaknak egyaránt, mint a fénynek az árnyék. Összegző verse, az *Ami maradt* az elmúlás bizonyosságával tekint vissza az új feltámadásra váró emberre, a dacosra, a megértésre, a társakra vágyóra. Nyitó és záró sorainak keretében értelmet nyer a vállalt küzdelem s egyetemes értelemben maga az emberi lét. Ami maradt, az minden, az idő végtelenje, a természet ereje, ősi tudása, az ünnepekben a keresztény hagyomány, a földben a gyökerek túlélőereje. „Ami maradt, az már az örökélet: / hamvazószerdák, nagycsütörtökök. /.../ Élek, könnyülök, lassan fény leszek, / boldog kertekre bízom rá magam: / babvirágra, mályvára, ne-felejsre, / ők tudják jobban, merre visz utam.”

A halál motívumára épül például a pályatárstól búcsúzók *Sarkadi Imre halálára* vagy a létkérdéseket sorjázó, az ember kiszabott életével szembenező költői kérdésfolyam, az életmű egyik meg-

határozó verse, a *Föld, nyitott sebem*, a szerelem életteli erejéből merítve az elmúlással a reményt szemhelyező *Fűre, madárra* vagy a *De az a víz még itt folyik*. Ezek a versek az emberi lét köztességének élményéből merítenek, a földbeágyazottság és a menny végtelenje közötti út egy-egy szakaszát villantják fel. Visszatérő motívumuk a koponya, amely különböző értelmet nyer a versekben: a mulandóság, a halál, a Golgota, a szellem, az átmenetiség képeként.

A hétköznapiakat idéző versek motívumai közül a leggyakoribbak a kék szín, a hó, a „motyogók” képe, az arc és a mérhető idő motívumai.

A kék a végtelen, a transzcendens, az angyalok és Szűz Mária, a versek többségében az elmélkedés színe. A címében, ritmusában, játékosságában is dalt idéző *Kék hó, kék madár* a kék szín köré rendezi a hétköznapi hajnalban született benyomásokat, gondolatokat. A hajnal fényében kék a havas táj, az utcák, a fáradt nők szemének alja, a fagyos kéz, a féltő asszony gondolataiban a csábító szemek. A hétköznapi rutinját az otthon hagyott asszony képe oldja, mintha a lírai én a havas hidegbe magával vitte volna az otthon melegét. A szintén szerelmet idéző *Látok kék lámpát lengeni* folyamszerűsége a férfi csillapítatlan vágyát szimbolizálja. A vers lendülete mellett eposzokat idéző nyelvi megformáltsága sugározza azt az elementáris erőt, amelyet a bűnre csábító vágy táplál az ezúttal a megfoghatatlanságot, meghódíthatatlanságot szimbolizáló kék lámpa hívogató fényében. *A világoskékéből sötétkékbe* finnországi tétlen vagy képzelte szemlélődésének színe is a kék. Az említett két vers könnyed játékossága ezúttal a finn táj tavainak, földjeinek éggel egybemosódó természetét ragadja meg, a játék azonban komolyra fordul. Dalí képeit idézi a nagybetűvel jelölt, szimbó-lummá növekvő halál sötétkék hangokkal idillbe rontó színesztéziája.

A versekben a szezonális teendők, az évszázados megfigyelések bölcsessége, az ünnepek időtlensége mellett a hétköznapiak időhözköttöttsége is megjelenik. A versek évszakokhoz, hónapokhoz, napszakokhoz való kötődését a címek is kifejezik. Míg az évszakok közül az ősz, a hónapok közül a szeptember dominál. Ez is a halál-motívum hangsúlyos szerepére utal. Az ősz hagyományosan az elmúlás, a törékenység, a létösszegzés szimbóluma. Az *Ősz*, az *Őszi töredék s a Várom az őszi esőket* soraiban Ady bús melankóliájára rímel: „Ősz, világeleji évszakom, / szétáztatod a várost, mint az újságpapírost, / s beroszdásodok téled a kezem. / Lassan már csak búcsúzni tudok: / szép volt a nyár, / az volt az életem” (*Ősz*). Az ősz és az őszi hónapok Csoóri költészetbeli magánmitológiájának meghatározó elemei. Ahogy a hóhoz, úgy a vízhez mint őszi esőhöz, áradathoz is ambivalens viszony fűzi. A tisztaság, a megtisztulás lehetősége mellett az eső a sötét titok elfedésének, a pusztításnak is eszközévé válhat. Kiszámíthatatlansága a természetnek kiszolgáltatott ember jelképe. Az ősz hasonlóképpen, saját univerzumában a kezdet és a vég, az *Őszi töredékben* a hétköznapiak és a történelem egyetemes folyamatába helyezve lenyűgöző tömörséggel ragadja meg ezt az ambivalenciát: „marhavagonban utazik észak felé a nyár, / de gurul haza a dió”. A *Várom az őszi esőket* létösszegző búcsúvers. Reznált bölcsességgel oldja az ambivalenciából eredő feszültséget az őszi esők halál-szimbólumának és az életet, újjászületést jelképező gyertyafénynek társításával.

A szeptember a Csoóri-versekben a múltékonyság, a változékonyság, a színek orgiája. Mint egy Krúdy-regényben: elvonuló nők, múltó szerelmek, álom és valóság között lebegő bujaság hava, amely kék és sárga színek, muskotályos illat, szilvaíz és lebegő sálak színesztéziájában, sűrűn folyó mondatokban jelenik meg a *Szeptember, boldog hónap*, a *Szeptemberi nők* vagy a *Szeptemberi rézkarc* című versekben.

A hétköznapi rítusok a mindennapi élethez kötöttek a lét feltételei, ugyanakkor egyén és közösség csapdájává is válhatnak. A *mindennapi történelem* az emberi élet egyetlen mondatba sűrített esszenciája. A hétköznapi teendők között észrevétlenül napszámossá váló ember tragédiája. A vers lírai éneje a kályha begyújtásától a pohár fellelésén, mechanizmusok során át fokozatosan jut el a kései lázadás kísérletéig, az örjöngésig. A mondat végére az élethez hasonlóan pont kerül, azonban a feszültség feloldatlan marad.

Az *Ünnepek és hétköznapiak* szintetizáló vers. Valódi és mondvacsinált ünnepeké, az évszakoké, a hónapoké s a virágcsokros, zajos ünnepek mellett a hétköznapiak csendes motozásáé és motyogásáé. Szimbolizálja azt a szerzői folyamatot, amely a születéstől a halálig vezet, s amely az ünnepek közösségi élménye helyett az idő előrehaladtával a hétköznapiak magányát, az ünnepek látványos rítusai helyett a visszavonult elmélkedést helyezi előtérbe.

Csoóri Sándor *Figyelmeztető táblák* című esszéjében javasolta, hogy „tartsuk meg az igazság napját. Sőt a zűrzavar napját is, mert a történelem során soha ilyen zsarnoki fejtelenségben nem él-

tünk, mint ma. Az erő nagyobb, mint bármely törvény. /.../ Az erő börtönbe zárja a szellemet, s mulatságossá teszi az igazságot.”⁶ 2007-es gondolata sajnos azóta még tágabban értelmezhető. Azonban az esszéjének záró soraiban foglaltak lényegét nem írja újra és nem negligálhatja az idő: „Ha nem asszimiláljuk a saját értékeinket, múltunkat, mint ahogy Bartók és Kodály a népzeneben ezt elvégezte, egészen bizonyos, hogy más asszimilál bennünket. És a föntiek folytatásaként: Ha nem cselekszünk, elfelejtünk élni.”⁷

JEGYZETEK

¹ Csoóri Sándor, *Találkozásaim az anyanyelvvél = A pokol könyöklőjén*, vál., szerk. PÁLFY G. István, Helikon, Budapest, 2010, 170.

² Csoóri Sándor, SZAKOLCZAY Lajos, *Nekünk ilyen sors adatott. Interjú, versek, fotók*, Írott Szó Alapítvány – Magyar Napló, Budapest, 2006, 75.

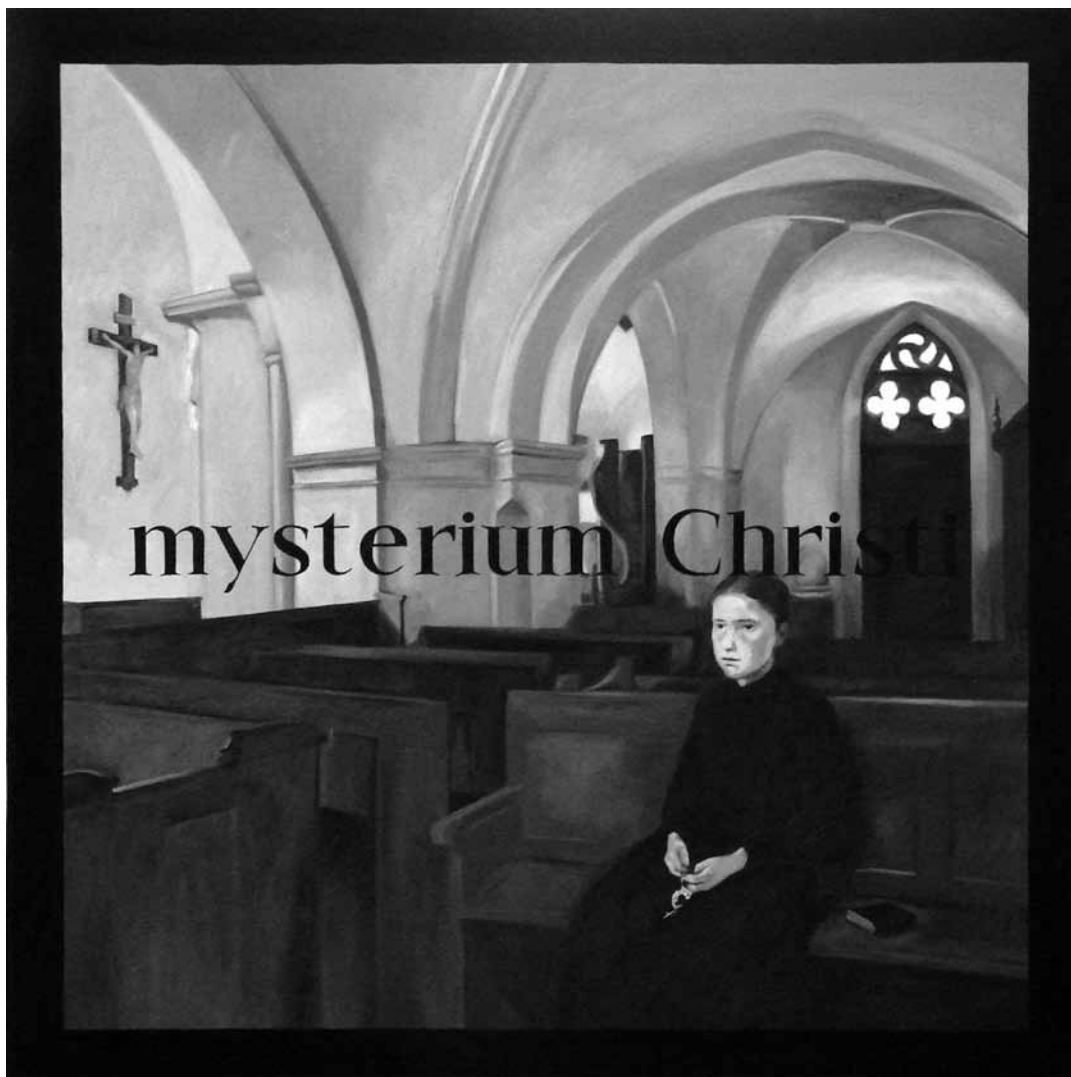
³ Csoóri Sándor, *Találkozásaim... i. m.*, 177.

⁴ GÖRÖMBEI András, *Csoóri Sándor költészetszemlélete*, Tiszatáj, 2000/2, 74.

⁵ Csoóri Sándor, *Tenger és diólevél = Visszanéztem félutamból*, Helikon, Budapest, 2004.

⁶ Csoóri Sándor, *Figyelmeztető táblák = Uó, A pokol... i. m.*, 741.

⁷ *Uo.*, 744.

TÓTH CSABA, *Akit értünk a keresztre feszítettek (Az élet megszentelése)*, 2016